

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БИТОЛА

2015

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Калиопи Бојчиновска
Печати: Херакли Битола
Тираж: 500

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

94(497.7)"18/19"(082)
930.85(497.7)(082)

ЗБОРНИК на трудови / [уредник Александар Литовски]. - Битола : НУ
Завод и Музеј Битола, 2015. - 195 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Summaries кон повеќето трудови. -
Библиографија кон повеќето трудови

ISBN 978-608-4754-05-3

а) Македонија - Историја - 19-20в. - Зборници б) Македонија -
Културна историја - Зборници
COBISS.MK-ID 99192586

Почитувани читатели!
Почитувани колеги!

„Зборникот на трудови“ на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола е стручно и научно списание кое има за цел на стручната и пошироката јавност да им презентира изворни материјали и нови сознанија, кои ќе бидат научно издржани и кои ќе ја збогатат ризницата од знаења во областите на кои се однесуваат.

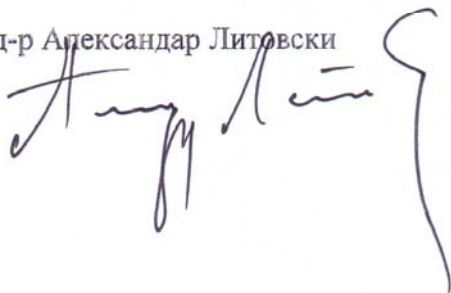
Со задоволство можеме да истакнеме дека пред вас се наоѓа новиот осумнаесетти број на ова наше списание и, како што ќе можете да забележите, во него се поместени осумнаесет прилози од наши колеги кои не се само од редот на вработените во НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола, туку и колеги кои работат во различни научни и културни институции низ Република Македонија.

И во овој број на „Зборникот на трудови“ го зачувавме ликовно-графички лик на корицата, а на самиот крај, ги приложуваме инструкциите за авторите, со цел да информираме за тоа како треба технички да се подготвуваат статиите за нашиот Зборник. Со објавување и на овој осумнаесетти број од нашиот „Зборник на трудови“, се надеваме дека ќе ја поттикнеме заинтересираноста за идно учество на сите колеги од сродните стручни институции, како и од сите останати научни институции во Република Македонија, а кои работат на теми кои се во сферата на заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологијата, историјата на уметност, етнологијата, фолклористиката, археологијата, историјата...

На крајот, повторно Ве информираме дека Редакцискиот одбор, а пред сè претседателот и техничкиот секретар, стојат на располагање во текот на целата година со цел да разјаснат евентуални нејаснотии и да ги прифатат испратените стручни трудови за наредниот број на „Зборник на трудови“.

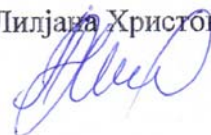
Претседател на Редакцискиот одбор

д-р Александар Литовски

Директор

Лилјана Христова

Содржина:

Георги Димовски

Учениците Евреи во битолските католички (француски) училишта.....7

Александар Литовски,

Последиците од убиството на Спасое Хаџи Поповиќ во Битола.....23

Роберто Трајковски,

Активноста на Третиот Рајх за организирање на месна самозаштита (милиција) во Западна Македонија во крајот на 1943 и првата половина на 1944 година.....37

Рубинчо Белчески,

Народен музеј - „Завод за заштита на спомениците на културата и музеј“ - Прилеп во весникот „Нова Македонија“.....46

Лидија Гурковска,

Дискусијата на Павел Шатев на седницата на Второто редовно заседание на Уставотворното собрание на НРМ од 25. 12. 1946 година.....60

Габриела Топузовска,

Активностите на Хигиенскиот завод за еридикација на маларијата во Македонија по Втората светска војна.....68

Александар Симоновски,

Активностите на Битолскиот областен народноослободителен одбор при организирањето на образованието и културата во Македонија во 1944 година.....77

Илија Василески,

Панко Брашнарлов - од истакнат национален борец до жртва на комунистичкиот режим.....87

Бранко Ѓоргиев,

Помалку познати револуционерни дејци од Струмица и Струмичко во времето на основањето на Македонската револуционерна организација до почетокот на Балканските војни (1893-1912/13).....93

Мери Стојанова, Традиционалната исхрана на населението во Преспа.....	106
Даница Цокиќ, Мултикултурниот аспект на народното градителство и неговото влијание на граѓанското општество во Браничевскиот регион.....	119
Милена Беновска–Сбкова, Културното наследство и политиката на сеќавањето во пограничниот регион на бугарскиот град Златоград.....	127
Оливера Макриејска, Примена на аналитички спектроскопски техники во истражувачките работи на иконата Свети Наум Охридски од црквата Свети Великомаченик Димитриј во Битола.....	139
Душко Цветанов, Можна убикација на Палеокастро (тврдина или населба), крај манастирот „Богородица Елеуса“ - с. Велјуса, Струмичко.....	153
Гоце Наумов, Слободан Стојкоски, Нови предисториски тумби во Пелагонија.....	167
Зоран Алтипармаков, Гордана Филиповска Лазаровска, Весна Калпаковска, Роберт Михајловски, Приказ на епиграфски споменик - Скочивирски натпис.....	180
Владо Ѓорески, Кратки размисли за балканскиот цртеж и графика или ламентот за вечниот очај (извадок од подолга студија).....	193
Марјан Иваноски, Димитар Љоровски Вамваковски, Еден документ за доселувањето на муслиманското население од Косово и Метохија, Црна Гора, Санџак и Босна и Херцеговина во Народна Република Македонија (1951-1956).....	206
Инструкции за авторите на прилози во "Зборник на трудови" на НУ Заводот за заштита на спомениците и музеј - Битола.....	215

Милена БЕНОВСКА–СБКОВА,¹

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И ПОЛИТИКАТА НА СЕЌАВАЊЕТО ВО ПОГРАНИЧНИОТ РЕГИОН НА БУГАРСКИОТ ГРАД ЗЛАТОГРАД

Апстракт: *Оваа статија се заснова на три кратки теренски истражувања (од 3 до 7 дена, секое) во пограничниот бугарски град Златоград, реализирани во периодот на мај 2004, септември 2012 година. Целта на истражувањето е да ја покаже во специфичен локален контекст можноста за употреба на културното наследство како инструмент во политиката на сеќавањето (меморијата). Во таа смисла, за почетна точка во теориски аспект служат поимите „политика на сеќавањето“ и „културно наследство“ во смисла во која тие се подложени на интензивно набљудување во социјалните и хуманистичките науки во текот на последните дваесетина години. „Политиката на сеќавањето“ е поим којшто ги обединува „званичните и државно поддржаните усилби за помирување со минатото и неофицијалните и лични иницијативи, кои изникнуваат внатре во општеството за справување со минатото“. (Barahona de Brito, Gonzales-Enriquez & Aguilar 2001: 1). Во смисла на дефинициите, наследството традиционално се поврзува со она, кое е наследено или предадено од едно поколение на идното. Во суштина, наследството е современа употреба на минатото, вклучувајќи ја и неговата интерпретација и репрезентација сè повеќе, бидејќи поимот наследство почнува да асоцира на комерцијализација или комодификација на минатото заедно со тенденцијата на претворање на наследството во индустрија (Smith 2003: 82).*

Целта на изложеното всушност е ограничена. Таа не е насочена кон формулирањето на теоретски придонеси, туку кон следењето на патот по којшто локалните иницијативи можат да додадат различна смисла и функција на културното наследство и да го трансформираат во културно сеќавање. За имплементацијата на таа цел ќе бидат разгледани дејствијата и стратегиите на една мала општина во Бугарија, преку кои се утврдува и засилува локалниот идентитет.

Големите историски преобразби стимулираат масовен процес на креирање и прекројување на „колективното сеќавање“ и на „местата на сеќавање“ – меморијалните места (види Assmann 1992; Halbwachs 1992; Nora 1996; Kitzmann, Mithander, Sundholm 2005; Вуков 2006; Vukov 2005 ; Scarboro

¹ Доктор на науки, професор на Новиот бугарски универзитет-Софија.

2005).² Тоа е контекстот во кој може да биде сместен претставениот случај, при што во него се „акмулирани“ напорни обиди од различни периоди од најновата историја на Бугарија. Во првиот дел на трудот претставен е процесот, преку кој еден народен херој - Делчо Ајдутин или Ајдук Делчо се трансформира, конвертира во симбол на локалниот идентитет и поттик во креирањето на места на сеќавањето – меморијални места. Вториот дел го разгледува симболичното вклучување на фигурата на Делчо Ајдутин во амбициозниот проект за менаџирање и презентирање како и комодификација на локалното културно наследство: Регионалниот етнографски комплекс Златоград.

1. Фолклорот и спомениците на Делчо Ајдутин во Златоград

Овде станува збор за создавање на „места на сеќавањето“, поврзани не со историски лица и настани, туку со уметнички форми. Најважното прашање, на кое треба да се одговори е, кој е мотивот на локалното население да се идентификува со определен литературен или фолклорно легендарен херој и да го превори во свој симбол. Прашањето е поставено прво по однос на споменикот, кој се издига во центарот на Златоград, во сеќавање на полулегендарниот херој Ајдук Делчо, воспен од локалниот родопски фолклор.

За оваа анализа е важно осмислувањето на локалниот историски, културен и политички контекст. Како дел од Родопскиот регион, Златоград се присоединува кон бугарската држава во текот на 1912г., по Балканската војна. Денес градот брои приближно 7.300 жители и е центар на мала општина, која се состои од него и од 9 села.³ Во градот сожителствуваат Бугари и Бугари-муслимани, а точни податоци за бројот на одделните етнички групи не се достапни. Прашањето се усложнува и од присуството на не мала група луѓе со бугарска национална свест чие потекло е од средината на Бугарите-муслимани.

Војводата Делчо го надмина значењето на локален херој откако една варијанта на родопската народна песна „Излегол Делчо Ајдутин – војвода“ стекна необична популарност во изведбата на пејачката Ваља Балканска⁴.

Историјата заслужува да биде запаметена. Американските етномузиколози Етел Рајм и Мартин Кенинг од Центарот за традиционална музика и танц во Њујорк, ја прибележале оваа песна испеана од Ваља Балканска за време на својата посета на Бугарија во 1968 г., Во текот на 1972 г. овој запис е

² Им благодарам на Николај Вуков и на Кристофер Скарберо за љубезноста да ми дадат своите текстови во ракопис. Благодарам исто така за колегијалната соработка на уметничкиот критичар Красимира Коева која ми укажа за авторството и хронолошкото датирање на споменикот на Делчо Ајдутин во Златоград; На Катја Сулинациева – вработена во Историскиот музеј во градот Смољан и на Вихра Барова од Институтот за Етнологија и фолклористика, која ме снабди со информации за историјата и судбината на спомениците на Делчо Ајдутин.

³ Види го официјалниот интернет сајт на општина Златоград: www.ztalograd.com

⁴ На пејачката Ваља Балканска е посветена биографската книга: *Хайтова*, Е. 1988. На нејзината најпопуларна песна “Излегол Делчо ајдутин“ е посветено етномузиколошкото: *Тодорова*, Р. 2005.

вклучен, заедно со други музички изведувања на златна плоча која е издадена подоцна во текот на 1977 г. со вселенските сонди „Војацер“ 1 и 2 како вселенска порака од човештвото. Изборот на музиката е направен од познатиот астрофизичар Карл Сејган (види: Спасова 2001; Бакалов 1989).

Овој факт стана причина како за локална, така и за национална гордост. Песната „Излегол Дељо Ајдутин“ во различни варијанти⁵ припаѓа како на регионалната родопска, така и на локалната златоградска фолклорна традиција. Всушност, историјата на таа песна се смета за парадигматска манифестација на влијанието на глобализацијата врз бугарскиот фолклор и врз неговиот втор живот, фолклоризмот. (Пейчева 2008: 24-26). Старото име на градот (Дардере) експлицитно се споменува во некои од текстовите и тоа исто така е еден од факторите за трансформирање и на песната и на херојот Дељо Војвода во симбол на локалниот идентитет на Златоград.

Денес, споменикот на Дељо Ајдутин се издига, поточно доминира во центарот на Златоград, поставен на градскиот плоштад пред зградата на општината. Споменикот е дело на скулпторот Константин Доганов и датира од 1980 г., при што има основа да се смета дека е завршен една година порано (Енциклопедија...).

Овој споменик е релативно нов и него му претходат две постари скулптури, значително поскуромни по големина, кои се наоѓаат во блиското село Старцево, Златоградско и во населбата Мала Река во Златоград. Двете фигури се идентични и се познати кај месното население под името „мал Дељо“. Ваквата историја одлично го илустрира парадоксот, како што покажува (Norkunas 2002) што како „место на сеќавање“, спомениците денес се предмет на заборав. Во денешно време се неопходни особени напори за да се открие текот на настаните, кои довеле до поставување на спомениците.

Всушност, „Малиот Дељо“ (фигурата е висока 1,25м) е создаден и поставен за првпат во селото Старцево, во кое денес живее население, составено главно од Бугари-муслимани. Идејата за споменикот во селото Старцево и активностите за неговото постоење потекнуваат од периодот меѓу 1938 и 1941 г. Овој настан е координиран од Министерството за воени иницијативи кое е надлежно за поставување на воени споменици.

Во текот на 1939 г., градоначалникот на Златоград му соопштува на министерот за одбрана, дека во златоградските села Старцево и Ерма Река нема услови за поставување на такви споменици. Не е тешко да се претпостави дека сложеноста произлегувала од христијанската симболика на тие споменици и проблематичното сожителство со муслиманската култура на двете села. Такви споменици започнуваат да се појавуваат во бугарските села по Балканските војни од 1912-13 г., не само и не заради почит кон загинатите херои, ту-

⁵ Песната е запишана во 17 публикувани и архивирани варијанти, чиишто целосен список се наоѓа во: *Богданова*, Л. 2001: 678-679. Исто: *Тодорова*, Р. 2005; Види некои од публикуваните варијанти: *Рајчев*, Ат. 1973: с. 181, *Чепеларе*; *Кауфман*, *Тодоров* 1970: 688-689, с. Петково, Ардинско, с. 689, с. Паспал, Ардинско.

ку по силата на религиозната мотивација: споменикот да послужи како еквивалент на колективен гроб за загинатите надвор од границите на Бугарија. Поради ова, со намера за подигнување на споменик во селото Старцево се создаде иницијативен комитет од граѓани на Златоград, кои одлучија како споменикот на сеќавање во Старцево да биде во форма на спомен чешма, која е дело на скулпторот Васил Зидаров и го претставува популарниот локален херој Ајдук Дељо. Очигледно, легендарно-фолклорниот карактер на херојот (познат и на христијаните и на муслиманите во оваа област го прават поприфатливо олицетворението на идејата за војничката храброст за муслиманското село Старцево. Избран е начин да се поврзе споменикот како секуларен израз на модерните вредности со чешмата како традиционална форма за оддавање почит на мртвите на целиот Балкански Полуостров. Тоа не е само израз на културна хибридноста, но воедно и ја одразува стратегијата на иницијативниот комитет да најде компромис и разбирање за населението преку форма на граѓански култ кон загинатите за „националната кауза“.

Неколку години подоцна, во текот на 1947г. друг месен иницијативен одбор од Златоград го презема изработувањето на втор таков споменик – по проектот на првиот, којшто е монтиран, но веќе во самиот град, во 1950 година.

Споредбата помеѓу скулптурата од 1970 год. и претходните, дава основа да се претпостави, дека славата на песната „Излегол Дељо Ајдутин“ ја мотивирала на крајот на 70-тите години на 20-от век општината Златоград да побара поконкретен израз на почит за легендарниот војвода. Најверојатно скромниот мал споменик изгледал недоволно импозантно.

Споменикот којшто е дело на Константин Доганов, поставува одредени прашања: прво, односно карактерот на херојот, којшто е објект на почитување, и второ, неговата иконографија. Историските извори односно личноста, животот и делото на Дељо Војвода се повеќе од оскудни. Дури и историчарите со националистичка ориентација признаваат, дека „за времето кога живеел Дељо, не се сочувани документи“ (Димитров 2004: 26). Изворите од кои денес се црпат сведоштвата за војводата, воглвано се фолклорни: локални легенди и песни.

Новиот споменик во Златоград се состои од две фигури: Дељо Ајдутин е претставен во преградка со друга фигура, така деликанта и мала, што изгледа како детска. Всушност, тоа е женска фигура и таа ја претставува познатата од локалните песни и легенди, љубената на војводата, Ѓулсуме. Нејзиниот израз дава романтичен дух на целата историја, која е пресоздадена и од споменикот. Таа е спомената експлицитно како во некои варијанти на песната „Излегол Дељо Ајдутин“⁶, така и во локалната легенда за загинувањето на војводата.

Гранитната Ѓулсуме се возвишува на пиедестал заедно со Дељо Ајдутин не заради сентиментални, туку поради политички причини. Не е толку

⁶ Види текст на тема, интерпретиран од Ваља Балканска, кај Балаков 1989: 185-190.

важно дали нејзината појава почива врз каква и да е историска основа, или има само фолклорна природа. Како што покажува името, Ѓулсуме е муслиманска жена. Романтичниот расказ за настаните од 18-тиот век е преинтерпретиран и актуелизиран во политички контекст, сврзан со обидите за управување со идентитетот на локалното муслиманско население во последните две децении на 20-от век. Времето на создавањето и поставувањето на споменикот, 1980 г. е три години по објавувањето на песната „Излегол Дељо Ајдутин“ во космосот и осум години по една од кампањите за преименување на бугарските муслимани со бугарски славјански имиња.⁷ Подоцна постсоцијалистичкиот развој покажа колебање во идентитетот на бугарските муслимани и различните идентификациски стратегии на различни етнички енклави во Бугарија. Златоград всушност е едно од местата, каде во повеќето случаи муслиманското население сосема осознаено ја демонстрира бугарската самосвесност и не е ретко луѓето дури и да се обидуваат да го прикријат своето муслиманско семејно потекло (види Гарнизов 1997: 63-80). Сличен е и случајот со самата пејачка Ваља Балканска, родена во село Арда, Смољанско (види Бакалов 1989: 185-190). Таа потекнува од муслиманско семејство, но го нагласува својот бугарски идентитет, и исто така го сочувува и своето бугарско име во услови на слободно самоопределување по завршувањето на социјализмот. „Се чувствувам вистинска Бугарка“ (изјавува Балканска во едно интервју од 1999 г.) (Гогова 1999). Според демографскиот попис од 2001 година, 131 531 жител се изјасниле дека припаѓаат на „бугарската етничка група“ и „припаѓаат на исламската вероисповед“.⁸ Статистичките податоци даваат претстава за вредностите на таа идентификациона стратегија во рамките на целата држава, која локалните „менаџери на идентитетот“ очигледно сакаат да ја изградат и засилат.

Истите тие дале симболичен израз на истиот тој стремеж преку споменикот на Дељо Ајдутин. Во објаснетиот контекст, споменикот може да се восприеме како визуелизација на идејата за единство на бугарското христијанското мнозинство и Бугарите муслимани. Заслужуваат внимание конотациите, коишто скулптурната композиција ги припишува на двете населенија преку нагласување на половите разлики: бугарските христијани се претставени од моќната фигура на Дељо, додека муслиманите ги симболизира кривката, женска и нагласено мала фигура на Ѓулсуме.

Заслужува да се одбележи во случајот континуитетот меѓу историските епохи и можноста фигурата на Дељо Ајдутин да се интегрира во темелно

⁷ Политиката кон бугарските муслимани („помаци“) во време на социјализмот постоела значителна литература, која понекогаш предлагала контрадикторни интерпретации на настаните, види: Георгиева 1998; Грозданова 1995; Бюксеншютц 2000; Гарнизов 1997; Гребенарова 1998; Лозанова 1998; Кръстева-Благоева 2001; Karagiannis 1997; Райчевски 1998; Иванова 2002 и др.

⁸ Податоците се од интернет публикација на резултатите од пребројувањето во текот на 2001 г. (“Структура на населението по вероизповедание”) на Националниот статистически институт: <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm>.

различен идеолошко-политички контекст. „Националната порака“ на фигурата е надвор од сомнеж и тоа му дозволува да даде „лик“ на војнички споменик во периодот меѓу двете светски војни.

Повторното тврдење на значењето на херој во време на социјалистичката епоха преку новата и многу поимпозантна скулптурна композиција (од 1980 г.) станува возможно поради јавната тенденција социјалистичките споменици од периодот на 1960 г. „да извлекуваат херојски преседани [...] меѓу борците за национално ослободување од 18-19 век“ (Vukov 2005).

Значењето на споменикот на Дељо Војвода, како симболичен израз на идентитетот, не ги исцрпува неговите политички пораки. Другиот правец на интерпретација го третира споменикот како средство, преку кое локалната заедница се означува себеси и своето значење во национален и дури во меѓународен план. Песната „Излегол Дељо Ајдутин“ не била непозната и пред нејзиното интерпретирање од страна на Ваља Балканска. Меѓународното признание за основаноста на песната и донесува популарност и предизвикува национална и локална реакција, преку актуелизирањето на локалната колективна меморија.

На ново толкување се подложува всушност не историјата, туку фолклорното наследство. Доколку историските сведоштва за Дељо Војвода недостасуваат, легендите и песните, посветени на него, се вистинскиот извор на социјална имагинација. Дел од теренската работа во текот на 2004 г. е сведоштво во тој правец. Еден нов споменик, „местото на сеќавањето“, посветено на Дељо Ајдутин, е основано во Златоград во текот на 2002 г. со финансиска поддршка на програмата „ФАР“. Споменикот има апстрактна форма – се состои од два големи камења со неправилна форма и вградена метална плоча со натпис, којшто го објаснува поводот и датата на откривањето на споменикот. Се тврди дека, споменикот е поставен на местото на кое загинал Дељо. Идејата и проектот се дело на етнографот Борис Тумангелов (1936-2007), кој се населил во доцните години од својот живот во Златоград. Тој има суштествен придонес за основањето на Регионалниот етнографски комплекс во Златоград. На 6 мај 2004 година, колегата, група студенти и јас застанавме кај споменичкото обележје покрај реката Врбица. Колегата ја претстави информацијата за историјата на проектот. Откога се запознал со локалните истражувачки трудови, а особено по анализата на месната топографија, колегата Тумангелов заклучил дека убиството на Дељо Ајдутин се случило на тоа место. Всушност, колегата создал „факт“ сосем врз основа на претпоставките т.е. на имагинацијата. Со овој текст не си поставувам за цел ниту да го стигматизирам колегата, ниту неговата работа, бидејќи направеното од негова страна е согласно со намерите на локалната средина и нивната гордост со локалното културно наследство.

Идните поколенија ќе ја примат оваа „измислена традиција“ (во смисла на Hobsbaum & Ranger 1983) како историски факт. Доказот за тоа постои: во публикуваниот од Универзитетската издавачка куќа „Св. Климент Охридски“ водич на Златоград е вклучена снимка на споменикот со површно објас-

нување: „Местото на загинување на Дељо Ајдутин“ (Димитров 2004: 26). Недостасува каков и да е коментар за податоците (најмногу за недостатокот на таквите), врз основа на кои е „креирано“ тоа „место на меморија“.

Денес, триесет и пет години по објавувањето на песната „Излегол Дељо Ајдутин“ во вселената, овој факт продолжува да покажува влијание кон оценувањето и восприемањето на бугарското културно наследство, како материјалното, така и нематеријалното. Од почетокот на 90-тите години на 20-от век наваму, Ваља Балканска стекна популарност и признание, какви што не стекнала ниту една друга исполнителка на бугарски народни песни (Пейчева 2008). Пеајчката е една од ретките жени вклучени во телевизиската и интернет класификација од 2006 година „Великите Бугари“⁹. Успехот на песната „Излегол Дељо Ајдутин“ придонесува и за трансформацијата на тој сегмент од фолклорното наследство во материјално културно наследство и во меморијално место или место на сеќавање. Родопскиот војвода се претворил во симбол на локалниот златоградски идентитет, а неговата полу-легендарна биографија која е дел од колективната меморија се интерпретира и восприема како „историја“.

2. Материјалното културно наследство: реоткривање, пресоздавање и комодификација во постсоцијалистички контекст

Политиката на сеќавањето и управувањето со материјалното културно наследство во Златоград по завршувањето на социјализмот се взаемно поврзани. Нив ги обединуваат, заедно со редица други фактор, фигурата на Дељо Ајдутин како интегративен симбол на локалниот идентитет, и дејноста на етнографот Борис Тумангелов. Поради ограничениот обем на работа, тука ќе биде претставен главно Етнографскиот регионален комплекс и со него поврзаниот развој на туризмот во Златоград. Етнографскиот регионален комплекс во Златоград е отворен во текот на 2001 г. благодарение на иницијативата и соработката меѓу локалниот бизнисмен инж. Александар Митушев и Борис Тумангелов, кои се и семејно поврзани.¹⁰ Двајцата се основачи на здружението „Дељо Војвода“, кое го потпомогнало проектот. Музејскиот комплекс во Златоград се разликува од други слични во Бугарија, по тоа што е лична сопственост (на инж. Александар Митушев) и по тоа што зградите во него се населени (Георгиева 2006).

Реализирањето на проектот станало возможно под влијанието на различни фактори. Првобитната идеја припаѓа на Борис Тумангелов. Средствата се набавени од различни извори (лични инвестиции, средства од проекти „ФАР“ и „САПАРД“). Важна улога одигра и соучеството на општината во Златоград (која ја обезбедува бесплатно зградата на Етнографскиот музеј) при

⁹ Види: <http://www.velikite.bg/>.

¹⁰ Информацијата е извлечена од спроведените интервјуа со Борис Тумангелов (04.05.2004) и Александар Митушев (19. 09. 2012) и дополнета со податоци од неделниот печат и електронските медиуми.

создавањето на комплексот. Изгледот на околу 100 куќи, прогласени за споменици на културата за време на социјализмот и реставрирани во текот на 1980-тите години, е значаен локален ресурс, умешно управуван и употребен од авторите на проектот. Во текот на 2001 г. Александар Митушев купува од сопствениците и 9 занаетчиски работилници, расположени во приземните делови на реставрираните и населени куќи – споменици на културата. Етнографскиот регионален комплекс на почетокот ги вклучувал работилниците, зградите на реставрираната стара кафана, етнографскиот музеј (сите тие во центарот на Златоград) и реставрираната воденица на крајот од градот, која ја комбинира музејската функција со услужна дејност - ресторан за традиционална родопска кујна. Постоечките од порано музејски колекции – Музејска збирка на пораките (1987) и Музеј на просветното дело во Средните Родопи (1978), коишто се јавна сопственост,¹¹ се прифаќаат од посетителите како дел од интегралното пространство на Етнографскиот регионален комплекс.

Пректот, всушност, брзо се развива и тоа во комерцијална насока. Реставрацијата на постоечките стари згради е дополнета од градење на многу нови, иако изградени во духот на традиционалната родопска архитектура и поставени на истото место, во соседство со објектите од музејскиот комплекс. Така, гостите на Златоград наидуваат на фактот дека, новоизградените згради го делат просторот во Етнографскиот регионален комплекс. Нешто повеќе, во водичите (печатени и на интернет) тие се претставени како дел од комплексот.¹²

Новото градителство се заменува со помош на ресурси кои се дел од музејскиот комплекс (како на пр. резбарската работилница). Денес, сопственост на Александар Митушев се шест хотели од различна категорија (од луксузниот „Александар“ до хостелот „Гребенци“), од кои пет во комплексот, а исто така и шест ресторани и кафеани.¹³ Во Етнографскиот регионален комплекс се вработени околу осумдесет души.

Очигледно е дека со текот на времето проектот е значително комерцијализиран, при што културното наследство на Златоград започнува дури да има второстепена улога. Оваа тенденција се демонстрира и од страна на Александар Митушев во текот на септември 2012 г. Моите прашања, кои се однесуваа на културното наследство, најчесто добиваа одговори кои го објаснуваа развојот на туристичкиот бизнис. Споредувајќи ги публикуваните интервјуа од етнологот Борис Тумангелов и Александар Митушев се демонстрираа очигледни разлики. Додека Тумангелов воглавно зборува за културата и традицијата на Златоград (понекогаш и идеализирано – види Георгиева: 2006), во пишаните медиуми интервјуата со Митушев содржат лесно видлива реклама на туристичките објекти (pari.bg: 2008; Петкова 2012).

¹¹ Види www.zlatograd-bg.com/bg/pages/church-and-museums.

¹² Види интернет сајтот на Етнографскиот регионален комплекс: <http://www.eac-zlatograd.com/en/home/>.

¹³ Исто.

Во границите на комплексот се одржуваат многубројни настани поврзани со обичаите и празниците, кои дури е тешко да се набројот. Тие заслужуваат одделно да бидат разгледани, но дури и површното спомнување на некои од нив покажуваат карактер на „измислени традиции“: организирање на „автентични свадби“, велигденско бојадисување на јајца со ученици, пресоздавање на обредот за дожд „Пеперуда“, „Трифонијада“ – празник во чест на св.Трифун Зарезан и др. Повеќето од тие обичаи се поврзани со христијанството и нивното популаризирање во еден град, каде исламските традиции се најмал дел од минатото на голем број од населението. Се поставуваат повеќе прашања отколку што има одговори. Теренската работа во текот на септември 2012 г. се совпадна со празниците поврзани со Дељо (17-24.09.2012), меѓу кои е и празникот на Златоград. Празниците вклучуваат разни културни настани, меѓу кои и изложби, промоции на книги, кошаркарски турнир за купот на Дељо Војвода, а кулминација беше и претставувањето на „Еден пазарен ден пред сто години“.

Делумно организирано (со помош на заедницата) и делумно спонтано (по желба на самите граѓани), тоа претставување со учество на костимирани ликови беше исполнето со еуфорична празнична атмосфера. Очигледно културниот менаџмент, спроведен „одгоре“ (од самиот Митушев со помош на локалните власти и институции), пронашол насока, поддржана и од спонтаните намери на жителите на малиот град, кои очигледно имаат потреба од празници.

Од една страна, со своето постоење Етнографскиот регионален комплекс привлекува туристи (главно „внатрешни“ – од Бугарија, но и странци) од отворањето во текот на 2001 г. наваму. Во реализираното интервју, Александар Митушев со гордост нагласува, дека до 2000 г. Златоград не привлекол „ниту еден турист“, додека сега градот го посетуваат меѓу 60-70 илјади туристи годишно.

Дури и овие оценки да се зголемени, присуството на туристите е сериозен фактор во економскиот живот на овој град. Според интернет сајтот rochivka.bg/, досега во Златоград има 18 куќи за гости и девет хотели. Реставрираните објекти во текот на 1980-тите години, прогласени за споменици на културата, остануваат запоставени и во лоша состојба после завршувањето на социјализмот.

Заедно со слободните тумачења на архитектонското наследство, истото е зачувано од рушење со вклучување во музејскиот комплекс. Од друга страна, комодификацијата на традициите и нивната комерцијализација раѓаат многу прашања. Очигледо имаат право оние автори, кои имаат критичен приод кон „искривувањето на историските факти со цел на забава“ (Smith 2003: 82). Доколку Етнографскиот регионален комплекс продолжува да расте и да се развива, тој е отворен проект и иднината ќе покаже кои тенденции ќе превладеат.

Заклучок: Подигнувањето на споменици на херои од литературата или од легендите не е ново, автентично, ниту пак е нова практика. Специфичното

во разгледуваниот случај игра одлучувачка улога во социјалната имагинација во креацијата на измислените традиции и во реинтерпретирањето на фолклорот во насоката на квази-историјата. Местата на сеќавања во Златоград, поврзани со легендарната фигура на Дељо Ајдутин, датираат од три различни историски периоди (времето помеѓу двете светски војни; периодот на социјализмот и периодот на постсоцијализмот). Карактеристично тука всушност, е меѓудејствието и координацијата на локалните граѓански здруженија и институциите на државната власт. Анализата покажува, дека претворањето на Дељо Ајдутин во симбол на локалниот идентитет се крунисува со успех, бидејќи политиката на сеќавањето, толкувана одгоре, соодветствува на споделените „национални чувства“ од локалните луѓе и затоа наидува на поддршка од населението. Една од причините за последното е, дека фигурата на Дељо е споделен и обединувачки симбол на локалниот идентитет, како за христијанското, така и за муслиманското население на Златоград.

Фигурата на Дељо Ајдутин е симболичен капитал, употребен понатаму во процесот на комодификација на културното наследство во проектот Етнографски регионален комплекс. Неговото присуство всушност има основачки ефект врз локалната економија, како катализатор на туризмот. Тоа е возможно благодарение на група од фактори: наследената културна традиција на Златоград (која сè повеќе се „пакува“ како туристички производ), иницијативите на локалната елита и одзивот на локалната средина.

ЛИТЕРАТУРА:

Бакалов, Т. 1988: Майстори на народната музика. Софија, “Св. Георги Победоносец”.

Богданова, Л. 2001: Хайдушки песни. Каталог на сюжетите. – Сборник за народни умотворения, 61, 678-679.

Бюксенишотц, У. 2000: Малцинствената политика в Бџлгария. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци. Софија, IMIR, 64-104.

Вуков, Н. [2006] Град и мемориални пространства (по материали от Пловдив). Ръкопис.

Гарнизов, В. 1997: Насилието, носталгијата и вината (Бџлгарските конфликти през 1995 г.). – В: Дайнов, Е., В. Гарнизов и др. Власт, граждани, политики. Конфликтите на бџлгарското общество. Софија, 63-80.

Георгиева, Ц. 1998: Помаци – бџлгари-мјусюлмани. – В: Кръстева, А. (ред.). Общности и идентичности в Бџлгария. Софија, 286-308.

Георгиева, С. 2006: Историческите приказки на Златоград. – Сега, 1.07.2006.

Гогова, Т. 1999: Валя Балканска: На родопската трапеза не приляга чалга. – Нов живот. Информационен всекидневник. Издание на ИК “Родопи” ООД, бр. 211/ 19.11.1999.

Гребенарова, Сл. 1998: Тенденции на самоидентификация. – В: **Гребенарова**, Сл., Е. **Минчева**, Г. **Ризова**. Якоруда и Девин. Традиция и модерност. Софија, 54-63.

Грозданова, Ел. 1993: Фалшификат ли е летописниот разказ на поп Методи Драгинов? – Исторически преглед, № 2, 146-157.

Димитров, Б. 2004: Златоград. Пътеводител. Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”.

Енциклопедија

Иванова, Евг. 2002: Отхвърлените “приобщени” или процесът, наречен възродителен (1912-1984). София, ИИЕХ.

Кауфман, Н., Т. Годоров 1970: Народни песни от Родопския край. София, Издателство на БАН.

Кръстева-Благоева, Евг. 2001: За имената и преименуванията на българите мюсюлмани. – Българска етнология, 27, 2001, № 2, 126-148.

Лозанова, Г. 1998: Сакралната слесу реалната история на българите мюсюлмани в Родопите. – В: Градева, Р., С. Иванова (ред.) Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. IMIR, София, 451-465.

[*pari.bg*] 2008: Златоград хвърля ръкавица към Етъра. – Дневник, 1.08.2008.

Пейчева, Л. 2008: Между селото и вселената. Старата фолклорна музика от България в новите времена. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.

Петкова, В. 2012: Инж. Александър Митушев: На всеки пожелавам такама емоция – хобито му да се превърне в работа и бизнес. – Родопски вести, бр. 37, 21 септември 2012 г., с. 7.

Поптодоров, Ат. 1931: Из миналото на Родоп. Извадки от “Исторически бележник”. – Родопски преглед, 2, № 1, 2, 3, с. 14-15.

Примовски, Н. 1965: Дельо войвода и родопската народна песен. – Известия на Тракийския научен институт, кн. 1, 181-192.

Райчев, Ат. 1973: Народни песни от Средните Родопи. Под редакцията на Р. Ангелова. София, Издателство на БАН.

Райчевски 1998: Българите мохамедани. София, Български бестселър.

Спасова, Ц. 2001: Американското турне на Валя Балканска завърши триумфално в Сиатъл. – В: Nedelnik Bulgarian Weekly Newspaper, N 13, April 2001. - <http://www.seattle-bg.com/html/Nedelnik>.

Тодорова, Р. 2005: Феноменът. “Излезл е Дельо хайдутин” в контекста на традиционната златоградска, родопска и общобългарска фолклорна мелодика. ИК “ЕТО”.

Хайтова, Е. 1988: Сама сред звездите. Повест за космическата певица Валя Балканска. София, Профиздат.

Шишков, Ст. 1892: Няколко историко-археологически бележки за Даръдере и каазата и предания по изтурчването. – В: Родопски старини. Кн. 4. Материали из Даръдеренско. Пловдив, 12-13.

Assmann, Jan 1992: Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: C. H. Beck. (= на

изданието на български език: *Асман, Јн* 2001: Културната памет. Софија, Планета 3.)

Barahona de Brito, A., Gonzales-Enriquez, C., Aguilar, P. 2001: Introduction. – In: Barahona de Brito, A., Gonzales-Enriquez, C., Aguilar, P. The Politics of Memory. Transnational Justice in Democratizing Societies. Oxford: Oxford University Press, 1-39.

Bendix, R. 1992: National Sentiment in the Enactment and Discourse of Swiss Political Ritual. – American Ethnologist 19 (4), 768-790.

Halbwachs, Maurice 1992: On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press.

Hobsbawm, E., T. Ranger 1983: The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press; New York.

Kitzmann, A., C. Mithander, John Sundholm (eds) 2005: Memory Work. The Theory and Practice of Memory. Peter Lang. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien.

Karagiannis, E. 1997: Zur Ethnizität der Pomaken Bulgariens. Munster.

Nora, P. 1996: General Introduction: Between Memory and History. – In: Nora, P., Krizman, L. (eds) Realms of Memory: Rethinking the French Past. Vol. 1. Conflicts and Divisions. New York, Columbia University Press (на български език: Нора, П. 2005: Места на паметта. Т. 1. От републиката до нацията. Т. 2. От архива до емблемата. Софија, Дом на науките за човека и општеството).

Norkunas, M. 2002: Monuments and Memory. History and Representation in Lowell, Massachusetts. Smithsonian Institution Press. Washington and London.

Scarboro, C. [2005] Monuments and the Construction of Subjects through Time: Haskovo, Bulgaria as Socialist Humanist Space (manuscript).

Smith, M. K. 2003: Issues in Cultural Tourism Studies. Routledge, New York.

Schubert, G. 1991: Der epische Held der Suedslawen und dessen Kleidung. – In: Проблеми на българският фолклор. Т. 8. Българският фолклор в славянската и балканска културна традиција. Софија, Издателство на Българската академия на науките, 90-97.

Vukov, N. 2005: Refigured Memories, Unchained Representations: Post-Socialist Monumental Discourse in Bulgaria. – Paper at the conference “Zwischen Nostalgie, Amnesie und Allergie: Die Erinnerung an den Kommunismus in Suedosteuropa (Berlin, December 2005).